

Hilmi Demir¹

Ortadoğu ve Orta Asya Araştırmaları Enstitüsü Direktörü

DEĞERLENDİRME NOTU

İRAN'DA KİMLİK KRİZİ: ŞİİLİĞİN GÖLGESİNDE YÜKSELEN TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşmaları, Azerbaycan'ı ikiye bölerek Kuzey'i Çarlık Rusya'sına, Güney'i İran'a bıraktı. Başlangıçta sınırların belirsizliği nedeniyle iki toplum arasındaki ilişkiler devam etti, ancak zamanla farklı sosyo-politik kimlikler gelişti. 1991'de Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte bağımsız bir Azerbaycan Cumhuriyeti kuruldu. Günümüzde, bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdüren Azerbaycan Cumhuriyeti'nin nüfusunun üç katına yakın Azerbaycan Türkü, İran İslam Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan Güney Azerbaycan'da yaşamaktadır. Kuzey Azerbaycan'da seküler milliyetçi elitler, bağımsızlık mücadelesine öncülük ederek bağımsız bir devlet kurdular.

İran'da Türk Kimliğinin Asimilasyonu

Azerbaycanlılar ve Farslar, Safevîler (1501-1736) döneminden beri ortak bir Şii İslâm kimliği paylaştılar. Bununla birlikte İran'daki Azerbaycanlılar, Şii kimliği ve İran devlet yapısı içinde etnik kimliklerini bastırmak için asimilasyona tabi tutuldular. İran devleti, Şiiliği ulusal kimliğin temel unsuru haline getirdi ve Azerbaycanlıların, Farslardan ayrı bir grup olarak görülmesini engellemeye çalıştı. Sözelimi, 1979 İslam Devrimi'nden sonra Azerbaycanlı din adamları (örneğin Ayetullah Şeriatmedari gibi), İran rejimine destek vermiş ve etnik kimlikten çok dini bağlılığı vurgulamışlardı. Pehlevi Hanedanı (1925-1979) döneminde, devlet tüm eğitim ve resmi işlemleri Farsça olarak yürüttü. Azerbaycan Türkçesi yasaklandı ve okullarda öğretilmesi engellendi. Rıza Şah döneminde Azerbaycan'daki okullarda Türkçe konuşan öğrencilere cezalar verildi.

¹<https://www.tepav.org.tr/tr/ekibimiz/s/1366>

Bu çalışmada ifade edilen bulgular, yorumlar, sonuçlar, öneriler ve görüşler tamamen yazarına aittir. TEPAV'ın resmi görüşü değildir. © TEPAV, aksi belirtilmedikçe her hakkı saklıdır.

Etnik Kimliğe Karşı Dini Mühendislik

İran İslam Cumhuriyeti döneminde ise Şiilik, birleştirici bir kimlik unsuru olarak kullanıldı. Şii kimlik bağları, Güney Azerbaycan'da yaşayan Türkler için milliyetçi duyguları bastıran bir üst kimlik görevi görmüştür. 1979 İran İslam Devrimi sonrası kurulan İran İslam Cumhuriyeti, Şii mezhebi merkeze alan bir devlet yapılanmasına sahiptir. Pehlevi döneminde baskın olan Fars milliyetçiliği, devrimden sonra yerini Şiilik merkezli bir ideolojiye bırakmıştır. İran'ın devlet ideolojisi, Şii İslam'ın siyasi bir yapı içinde uygulanmasını temel alır. Dini lider (Fakih), siyasi ve dini otoriteyi elinde tutar; dolayısıyla mezhep politikaları, devlet yönetiminin temel unsurlarından biridir. Şiilik, ulusal kimliğin merkezine yerleştirilmiş ve İran'da yaşayan tüm grupların bu ortak kimlik altında birleşmesi teşvik edilmiştir. İran'da Şiilik kültürel iktidarı için eğitim ve kültür reformu adı altında çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Ayetullah Humeyni, 1979 sonbaharında Kültür Devrimi'ni başlatarak İran'ın eğitim sisteminin komünizm ve batılılaşmış ideolojilerin etkisinden kurtarılması gerektiğini duyurmuştur. Haziran 1980'de Kültür Devrimi bahanesiyle rejim, Jahadeh Daneshgahi'yi (Üniversitelerin Kutsal Savaşı/Cihadı) başlatmıştır. Bu eylemin amacının, üniversiteleri halk kitleleriyle bütünleştirmek ve İslam inancının üniversite yaşamının her alanında yaygınlaşmasını sağlamak olduğu belirtilmiştir.

İran yönetimi, farklı etnik grupları bir arada tutabilmek ve merkezî otoriteyi güçlendirmek için Şii inancını ortak bir payda olarak kullanmıştır. Devlet, İran halkını dini kimlik çatısı altında birleşmiş bir topluluk olarak tanımlamaya çalışmış ve böylece etnik farklılıkları ikinci plana atmayı hedeflemiştir. İran yönetimi, Azerbaycan Türklerini "Şii Müslüman İranlılar" olarak tanımlayarak Türk kimliğini zayıflatmayı amaçlamıştır. İran'da medrese sistemi, dini eğitim yoluyla toplumu yönlendirmek için önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Azerbaycan Türklerinin yaşadığı bölgelerde de Şii merkezli eğitim veren medreseler yaygınlaştırılmıştır. İran, Azerbaycan Türklerinin yaşadığı en büyük şehirlerden biri olan Tebriz'de, Şii merkezli dini eğitim veren okullar açmıştır. Bu okullarda Farsça ve Arapça zorunlu tutulurken Türkçe eğitim yasaklanmış veya sınırlandırılmıştır.

İran'da Cuma namazları, yalnızca devlet tarafından atanan imamlar tarafından kılınır ve bu hutbelerde genellikle Şii ideolojisi ve İran İslâm Cumhuriyeti'nin resmî politikaları işlenir. Azerbaycan Türklerinin yaşadığı şehirlerde okunan hutbelerde "İranlılık" ve "Şiilik" vurgusu yapılmakta, etnik milliyetçiliğin İslâm'a aykırı olduğu anlatılmaktadır. Özellikle Tebriz, Erdebil ve Urmiye gibi şehirlerde büyük çaplı Âşûrâ etkinlikleri düzenlenerek toplumun Şii kimliği ile daha fazla özdeşleşmesi teşvik edilmektedir.

İran, Türkleri etnik aidiyetlerinden koparmak ve Şii kimliği içinde eritmek için birçok propaganda merkezi kurmuştur. Bunlardan birkaçını hatırlamak faydalı olacaktır:

Huzur-i Rahberlik Kurumu (Liderlik Makamı Ofisi): Bu kurum, Ali Hamaney'in (İran'ın dini lideri) resmî ofisi olup Şii ideolojisini yaymak için fonlar dağıtmaktadır. Azerbaycan Türklerinin yoğun olduğu bölgelerde dinî okulların açılması, cami ve medrese inşaatları, dinî toplantılar düzenlenmesi gibi faaliyetleri finanse etmektedir.

Velâyet-i Fakih Temsilcilikleri: Azerbaycan Türklerinin yaşadığı eyaletlerde, İran'ın dini liderinin doğrudan temsilcileri bulunur ve bu temsilcilikler Şii propagandasını yaymak için çalışır. Tebriz, Erdebil, Zencan ve Urmiye gibi şehirlerde Velâyet-i Fakih'in temsilcileri, resmî Şii ideolojisini anlatan dini dersler ve etkinlikler düzenlemektedir.

İran Devrim Muhafızları (IRGC) ve Basij Milisleri: Devrim Muhafızları, Şii kimliğini yaymak için stratejik projeleri desteklemekte ve Şii ulemayı koruma altına almaktadır. Basij Milisleri ise özellikle gençler arasında Şii dini eğitimi vermekte ve devletin resmî ideolojisini destekleyen organizasyonlar düzenlemektedir. Besic milisleri birçok İran şehrinde yaşamın her yerinde, sosyal hayatın tüm ağlarında karşınıza çıkar. Örgüt, 1,5 ila 15 milyon arasında üyeyi kapsayan, rejimin en büyük sosyal girişimlerinden biri ve son yirmi yılda istikrarlı bir şekilde İran'ın güvenlik yapısının temel direklerinden birine dönüştü. Örgütün faaliyetleri bazen birbiriyle bağlantılı üç -alana odaklandı: kültürel faaliyetler yoluyla ideolojik propaganda, güvenlik operasyonları ve askerî faaliyetler. Resmî verilere göre bütçesi 500 milyon dolar olan Besic milislerinin 23 milyon 800 bin civarında gönüllüsü ve 150 bin civarında silahlı gücü bulunuyor. Besic milislerinin yasal olarak görevi beklenmedik toplumsal olaylara müdahale etmek, ahlaki emniyeti sağlamak, İslam Devrimi'nin hedefleri doğrultusunda halkı örgütlemek ve organize etmek, kanunun uygulanmasını sağlamak, iç güvenliği sağlamak, doğal afetlerde devreye girmektir.

Medya ve Kültürel Yayınlar: İran yönetimi, medya ve kültürel faaliyetler aracılığıyla da Azerbaycan Türkleri arasında Şiiliği güçlendirmeye çalışmaktadır. İran Radyo ve Televizyon Kurumu (IRIB), özellikle Türkçe yayın yapan Şii programlar ve dini sohbetler yayınlamaktadır. Şii din adamları, Azerbaycan Türkçesi ile konuşmalar yaparak halkın doğrudan etkilenmesini sağlamaktadır.

Bu noktada Güney Azerbaycan'da üst düzey Türklerin Şiiliği benimsemesi için rıza oluşumuna katkı sağlamak için din adamlarını da anmak yerinde olacaktır. Kendi toplumlarını ikna etmek ve şii kimliği için rıza üretimine katkı sağlama noktasında bu din adamlarının önemli etkisi bulunmaktadır. Söz gelimi, **Ayetullah Hasan Feridun (Erdebil ve Tebriz'de Etkin Bir Din Adamı)**, Azerbaycan Türkleri arasında Şii kimliğini yaygınlaştırmaya çalışan önemli bir din adamıdır. Türklük yerine İranlılık ve Şiilik vurgusu yaparak etnik kimlik hareketlerine karşı çıkmıştır. Bir diğeri ise **Ayetullah Mehdi Haeri Tehrani (Tahran'daki Şii Liderlerden Biri)'dir**. Tahran'da önemli Şii din adamlarından biri olarak, etnik kimlik bilincini zayıflatma politikalarına destek vermiştir. "İran halkı tek bir ümmettir" söylemiyle, İran'ın Şii kimliği üzerinden birlik içinde olması gerektiğini savunmuştur.

İran hükümeti Türk kimliğini bastırmak için yalnızca kültürel ve siyasal güçlerini kullanmaz aynı zamanda ekonomik araçları da bunun için seferber eder. Türk bölgelerini kalkındırmamak ve bağımlı hale getirmek için Azerbaycan'daki sanayi ve ticareti Tahran ve diğer merkezlere bağlamıştır. Bağımsız bir ekonomik yapının gelişmesine izin verilmemiştir. Tebriz, İran'ın en büyük sanayi şehirlerinden biri olmasına rağmen, tüm büyük ekonomik kararlar Tahran'dan alınır.

İran'da Dini Mühendislik Neden Zayıfladı?

İran, devrimden sonra hem toplumu Şiileştirmek hem de Türk kimliğini bastırıp milliyetçi bir bilincin doğmasını engellemek için devletin tüm kurumlarını seferber etmiştir. Buna rağmen ne toplumu dini bir milliyetçi çizgiye getirebilmiş ne de sekülerleşmeye engel olabilmıştır. İran'da 2009 Yeşil Hareketi, 2017-2019 protestoları ve daha sonra kadın hareketleri, toplumun sekülerleşme yönündeki taleplerini açıkça gösteren en önemli toplumsal olaylar arasında öne çıkmaktadır. 2009 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, reformist aday Mir Hüseyin Musavi'nin kaybettiği açıklanınca milyonlarca kişi seçimlerin hileli olduğunu iddia ederek sokaklara döküldü. Protestocular, "Nerede benim oyum?" sloganlarıyla seçim sonuçlarını sorguladı. Yeşil

Hareket, İran'daki dini liderlik sistemine ve Velâyet-i Fakih'e karşı büyük bir sivil direniş hareketiydi. Musavi ve Mehdi Kerrubi ev hapsine alındı, hareket güvenlik güçleri tarafından sert bir şekilde bastırıldı.

2017-2018'de ekonomik kriz nedeniyle başlayan protestolar hızla politik taleplere dönüştü. 2019'da ise benzin zamlarıyla tetiklenen protestolar, geniş çaplı bir hükümet karşıtı isyana dönüştü. 2019'daki protestolarda internet erişimi kesildi ve yüzlerce kişi öldürüldü.

3 Mayıs 2014'de Masih Alinejad, sosyal medyada "Benim Gizli Özgürlüğüm" (My Stealthy Freedom) kampanyasını başlattı. Kadınlar, başörtüsüz fotoğraflarını paylaşarak yasağa karşı sivil itaatsizlik sergiledi.

27 Mayıs 2017 tarihinde Beyaz Çarşamba (White Wednesdays) hareketi başladı. Kadınlar, her çarşamba günü beyaz başörtüsü veya beyaz kıyafet giyerek zorunlu örtünmeye karşı çıkmaya başladılar. Masih Alinejad, 13 Eylül 2022 tarihinde İran'ın Tahran kentinde ahlak polisi tarafından gözaltına alındı ve 16 Eylül 2022 tarihinde hayatını kaybetti. 22 yaşındaki Mahsa Amini, başörtüsü kurallarına uymadığı gerekçesiyle ahlak polisi tarafından gözaltına alındı ve öldürüldü. Bu olay, büyük bir infiale yol açtı ve kadınların öncülük ettiği rejime karşı en büyük protesto dalgalarından biri haline geldi. Kadınlar, saçlarını keserek ve başörtülerini yakarak bu duruma karşı tepkilerini gösterdiler.

2006-2017 yılları aynı zamanda İran'daki Azerbaycanlılar için, kendilerine dayatılan Şii dini kimliğini yarma ve onu üstlerinden çıkarma çabalarının olduğu yıllar oldu. 2006 karikatür krizi önemli bir dönüm noktası olarak görülebilir. İran devlet gazetesi, Türkleri aşağılayan bir karikatür yayınladı. Bu olay, Tebriz ve diğer Türk şehirlerinde büyük protestolara neden oldu. Daha sonra 2011 yılında Urmiye Gölü Protestoları başladı. Doğu Azerbaycan'ın önemli doğal kaynaklarından biri olan Urmiye Gölü'nün kuruması, bölgedeki tarım ve hayvancılığı olumsuz etkiledi. Su kaynaklarının azalması, yerel ekonomiyi zayıflattı. Çevresel ve ekonomik nedenlerle başlayan protestolar, hızla Türk kimliğinin öne çıktığı bir harekete dönüştü. 2015 ve 2016 yıllarında yapılan Türk Kimliği Protestoları, Farsça yayın yapan devlet televizyonlarında Türkler hakkında yapılan aşağılayıcı programlara karşı geniş çaplı gösterilere yol açtı.

Şii Kimlik Sekülerizm Karşısında Eriyor

1970'lerde nüfusun yaklaşık %30'u şehirlerde yaşarken günümüzde bu oran %75'in üzerine çıkmıştır. 1990'lardan sonra İran'da üniversiteye giden kadın sayısı hızla artmış, iş gücü piyasasına katılan eğitilmiş kadınlar bireyselleşmeyi hızlandırmıştır. İran'da internet sansürleri sıkı olsa da VPN ve diğer yöntemlerle halk, dış dünyadaki fikirlerle tanışabilmiştir. Sosyal medya; Instagram, Telegram ve Twitter gibi platformlar, özellikle gençler arasında seküler düşüncelerin yayılmasına yardımcı olmuştur.

İran'da dinin devletle iç içe geçmesi, zamanla dinin siyasal bir araç haline gelmesine yol açmıştır. Dinî kurumlar, dinî öğretilerden çok devletin çıkarları doğrultusunda hareket etmeye başlamıştır. İran'da dinin devletle özdeşleşmesi, halkın büyük bir kısmında dine karşı mesafe koyma eğilimini artırmıştır. Dinin siyasal alanı ve hayatın her aşamasını belirlemesi, mollaların tüm devlet kurumlarına hâkim olması ve artan ekonomik buhran ve yolsuzluklar, özellikle gençler arasında, dinin bireysel bir tercih olarak görülmesini yaygınlaştırmıştır. Resmî devlet dini ile bireysel inançlar arasında bir ayırım oluşmuştur. Toplumsal baskılara rağmen, cami

katılım oranları ve toplu ibadetlere katılım azalmıştır. İnsanlar, devletin dayattığı din anlayışını reddederek ibadetleri bireysel veya alternatif şekillerde sürdürmeye başlamıştır.

Devletin katı dini politikaları sanat ve müzik üzerinde ciddi baskılar oluşturmuş, ancak bu baskılar gençler arasında alternatif kültürel akımların yayılmasına yol açmıştır. Batı müziği yasağına rağmen yeraltı müzik sahnesi büyümüştür. Rap, rock ve metal müzik gibi Batı kaynaklı müzik türleri, gençler arasında hızla popülerleşmiştir. Pers rap akımı, özellikle genç nesiller arasında otoriter dini yönetimi eleştiren sözleriyle büyük yankı uyandırmıştır. Yasaklanmasına rağmen İranlı rap sanatçıları, şarkılarını sosyal medya aracılığıyla paylaşarak büyük bir dinleyici kitlesi edinmiştir. Ev partileri ve gizli konserler, devletin sert denetimlerinden kaçınmak için yaygınlaşan alternatif eğlence biçimleri arasında yer almıştır.

Azar Nafisi'nin *Reading Lolita in Tehran* (Tahran'da Lolita Okumak) kitabı, İran'daki kadınların baskıcı dinî rejim altında edebiyat aracılığıyla nasıl direnç gösterdiğini gözler önüne sermektedir. Dar kot pantolonlar, renkli şallar ve makyaj gibi Batı tarzı moda unsurları, devletin koyduğu katı kıyafet kurallarına karşı bir direniş biçimi olmuştur.

Ayrıca, kurumsal Şiiliğe yönelik başkaldırı, yeni dini akımların da güçlenmesini sağlamıştır. Sûfizm ve Bahâilik gibi İslâm'ın alternatif mezheplerine olan ilgi artmıştır. Yoga, meditasyon ve doğu mistisizmi, özellikle şehirli gençler arasında popüler hale gelmiştir. Ni'metullâhi tarikatı, İran'da son yıllarda artan sûfî hareketlerinden biridir. Bireysel ibadet ve içsel aydınlanmaya odaklanması, onu gençler arasında popüler hale getirmiştir. Gonabadi tarikatı, özellikle baskıcı dini rejime karşı duruşuyla bilinir. Bu tarikata mensup kişiler sık sık devletin dini kontrolüne karşı protestolar düzenlemiş ve birçok üyesi hapsedilmiştir. Yoga stüdyoları ve meditasyon grupları, özellikle şehirli orta sınıf arasında popülerleşmiştir. Transandantal Meditasyon (TM), İran'da ruhsal gelişim arayışında olanlar için bir alternatif olarak öne çıkmaktadır. Çakra dengeleme, Reiki ve biyoenerji terapileri, dini baskıdan kaçınmak isteyenler için spiritüel şifa yöntemleri olarak benimsenmiştir.

Tüm bunların sonucunu, GAMAAN'ın (The Group for Analyzing and Measuring Attitudes in Iran) 2020 anketinde görebiliyoruz. Yapılan araştırmaya göre, İran genelinde ve Azerbaycan Türkleri arasında dine olan bağlılık hızla düşmektedir. Anket sonuçlarına göre;

- Kendini Şii Müslüman olarak tanımlayanların oranı sadece %32.
- Ateist ve agnostik olduğunu belirtenler %15'e yaklaşmaktadır.
- %68'i dinin devlet yönetiminden ayrılması gerektiğini savunmaktadır.

Anlaşıyor ki, dini mühendislik çabası sadece Türkler arasında değil, İran'ın asıl sahibi olarak görülen Farslılar arasında da artık tutunamıyor. Toplumun bir kereste gibi şekil verilerek dinselileştirebileceğine ilişkin ütopyacı bir toplumsal vizyon, iflas etmiş görünüyor. Toplumsal rıza üretmeden ya da bir toplum sözleşmesi yapmadan bir grubun kendi ideallerini topluma dayatması, çağdaş dünyada geri tepmektedir.

Türk Milliyetçiliği ve Türk Kimliği Yükseliyor

İran'da Molla Teokrasisinin dayattığı Şii dini kimlik, Fars toplumunda bile erimeye başlamışken bunun Güney Azerbaycanlı Türkler arasında ayakta kalmasını beklemek elbette imkânsızdır. 1979 devriminden bugüne, Molla Teokrasisi düşman yaratarak ve çatışmayı dışarda tutarak içeride dinî bir kimlik inşa edilmesine neden oldu. İran, devrimden bugüne İsrail ve Amerika'yı

şeytanlaştırarak Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen gibi Sünni coğrafyalarda savaşı sürdürmeyi tercih etmiştir. Bu savaşlar, içeride düşmanlaştırma ve ötekileştirme yoluyla bir dinî milliyetçilik inşa etmesine neden olmuştur. Fakat bu yapı, sekülerleşme karşısında dayanıksız olan dinî milliyetçilikler karşısında bozulmaya başlamıştır. Molla Teokrasisinin despotik rejimine karşı yükselen halk hareketlerine, Güney Azerbaycan'da uzun süre bastırılmış Türk kimliğinin yükselmesi de eşlik etmeye başlamıştır. Her ne kadar bu süreç, Güney Azerbaycan'da İran teokrasisine karşı güçlü toplumsal hareketler olarak karşılık bulmasa da, eriyen Şii kimliği özellikle yeni nesil arasında hızla erozyona uğramıştır.

Azerbaycan'daki seküler yaşam tarzı, İran'daki Azerbaycanlılar arasında da popülerleşmektedir. Gençler arasında Türk kültürü ve dili öne çıkarken Şii dini kimlik ikinci plana itilmektedir. YouTube ve Instagram'da İran'daki Azerbaycanlı gençler arasında Azerbaycan Türkçesi ile içerikler giderek daha popüler hale gelmektedir. Genç nesiller, Şiiliğe değil, etnik kimliğe ve seküler yaşam tarzına daha fazla yönelmektedir. Türk televizyonlarının bölgede yaygınlaşması ile Türkiye ve Azerbaycan ile kültürel bağlar güçlendikçe Şii kimliği yerini seküler Türk kimliğine bırakmaktadır. Bunda en büyük katkıyı, spor kulübü olarak ve gençler arasında oldukça yaygın bir taraftar desteği olan Tractor Sazi FC sağlıyor. 1970 yılında Tebriz'de kurulan kulüp, İran Süper Ligi'ne yükseldikten sonra Azerbaycan Türklerinin kültürel ve politik kimliğini temsil eden bir simge haline gelmiştir. Kulüp, İran'daki en büyük etnik azınlık olan Türklerin sivil hakları mücadelesiyle ilişkilendirilmektedir. Tractor Sazi maçları, Azerbaycan Türkleri için Fars merkezli devlet politikalarına karşı barışçıl bir protesto alanına dönüşmüştür. Taraftarlar, maçlarda Türkçe eğitim hakkı, kimlik talepleri ve bölgesel haklar gibi konularda sloganlar atmaktadır. Bu durum, Katalonya'daki Barcelona FC'nin İspanyol merkezî hükûmetine karşı bir sembol haline gelmesiyle benzerlik taşımaktadır. Tractor Sazi FC, İran'daki Azerbaycan Türkleri için kimlik ve sivil haklar mücadelesinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Devletin baskıcı politikalarına karşı dolaylı bir direniş alanı sunan kulüp, etnik kimlik, dil hakları ve bölgesel adalet arayışlarının bir simgesi olarak görülmektedir.

Sonuç

Güney Azerbaycan'da Şii kimliğinin eriyerek yerine Türk Milliyetçiliğinin yükselmesi, Azerbaycan-İran rekabetinde, Azerbaycan'ın da işini kolaylaştıran bir süreç olarak okunabilir. Bilindiği üzere İran, Azerbaycan'a karşı Şii Teo-politiğini kullanarak Azerbaycan içinde bozucu etki yaratmaya çalışıyordu. Özellikle, İlham Aliyev'in Dünya Azerbaycanlıları Kongresi'nde "Ben dünyadaki bütün Azerbaycanlıların Cumhurbaşkanıyım" demesi İran'ı daha da kızdırmıştır. Sonuç olarak, son yıllarda Azerbaycan, İran'ın dinsel alandaki provokatif propagandasının hedefi haline gelmiştir. Azerbaycan'da, İranlı mollaların faaliyetlerinin durdurulması ve İran istihbarat elemanlarının yılda birkaç kez yakalanması, Hizbullah ve benzeri radikal grupların aktifleşmesine yol açmıştır. İran, bölgede yükselen Türk milliyetçiliğini Şii yayılcılığı ve Dini Milliyetçilikle bastırmaya çalışmıştır.

2021 yılı 27 Eylül - 10 Kasım tarihleri arasında gerçekleşen ve Azerbaycan'ın, Ermeni işgali altındaki topraklarının büyük bir bölümünü geri almasıyla sonuçlanan İkinci Karabağ Savaşı, Güney Kafkasya jeopolitiği ile İran'ın bu bölgeye ve Azerbaycan'a yönelik politikaları üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Azerbaycan, işgal altındaki bölgeleri kurtararak İran sınırının tamamında kontrolü yeniden sağlamıştır. Bu bağlamda, 1994 yılından bu yana Ermenistan'ın işgali altında bulunan 132 kilometrelik Azerbaycan-İran sınır hattı tekrar Azerbaycan'ın egemenliğine geçmiş, İran-Ermenistan sınırının uzunluğu ise 40 kilometreye düşmüştür. Karabağ'ın geri alınmasında Türkiye ile Azerbaycan arasındaki güvenlik iş birliği, İran'ın

bölgedeki stratejik dengelere dair kaygılarını artırmıştır. Öte yandan, İran'ın Lübnan ve Suriye'den kısmen çekilmek zorunda kalması, Tahran'ın bölgesel jeopolitiğinde ciddi bir zafiyet yaratmıştır.

Artık ne eski İran vardır ne de eski Azerbaycan. Kuşkusuz, buna paralel olarak, İran içinde eriyen ve sekülerleşme karşısında güçsüzleşen Şiiliğin yerini seküler milliyetçiliğin aldığı yeni bir süreç başlamıştır. Bu durumda, İran'ın Şii dinî milliyetçilikle ülkeyi bir arada tutma çabaları git gide zorlaşmaktadır. Buna karşın, Azerbaycan'ın bölgedeki jeopolitik gücü hızla artmaktadır. Güney Azerbaycan'da Türk Milliyetçiliği kendi yolunu buldukça yükselmekte ve yeni bir dalga yaratma potansiyeline sahip olma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Azerbaycan, bu süreci dikkatle takip etmekle birlikte, seküler milliyetçiliği kendi Teo-politik kimliği ile nasıl dönüştüreceğini de hesaplamak zorundadır. Unutmamak gerekir ki, din bu coğrafyada, ulusal kimliğin en temel kültürel unsurlarından biridir. Azerbaycan, dinin kültürleşmesine olanak tanımalı ve onu yeniden kendi geleneksel kültürü ile harmanlamayı başarmalıdır.

Kaynakça

1. <https://fikirturu.com/toplum/dini-muhendislikler-neden-basarisiz-oldu-2/>.
2. <https://tepav.org.tr/tr/blog/s/6344>.
3. Ata Şahit, İran'da Türk Kimliğinin Siyasallaşması, İstanbul, 2025.
4. Abdolmohammad Kazemipur. Secularization under theocracy in Iran, McGill-Queen's University Press 2022.
5. Pooyan Tamimi Arab-Ammar Maleki, "An Analysis of GAMAAN's Online Surveys", The Secular-Religious Divide in Iran, DOI: 10.4324/9781003389293-6.